

מתוך שלוש השיטות הללו לעתים יש שתיים שהן מתלכדות — ואז במקרה משפט עברי יוצא כהלכתו, ולעתים הן נבדלות — ואז ניכר, איזו לשון מדברת מתוך גרונו של פלוני. בזמננו הוסיקה לידיש עמוקה היא במידה שפעמים קשה להאמין. בלשון זו (כבכמה לשונות אחרות) יש הבחנה גם בין שאלת מישורים ובין שאלת עקיפים, כגון:

ער פרעגט: „פון וואנען וואקסן די פיסן?“ (שאלת מישורים)
ער פרעגט פון וואנען די פיס וואקסן. (שאלת עקיפים)
והנה לא אחת ולא שתיים אהה שומע מעין הבחנות כאלה בסדר המלים גם בעברית, אף על פי שבמסורתה אין לכך כל יסוד ושורש:

להיכן מעילה זו נופלת?⁵⁵ (שאלת מישורים).

(אינו יודע) להיכן הדין נוטה?⁵⁶ (שאלת עקיפים).

וראוי להזכיר עוד שיטה אחרת, המשפיעה גם היא בדיבורנו פעם בפעם, והיא סדר המלים שבפולנית וברוסית: יש בהן מקצת צדדים דומים לגרמנית (2) ומקצת לאנגלית (3), ושוב לפי עקרונות אחרים (כגון מידת אורכו של הנושא וכדו'). אבל לשם פשטות הסכימא לא נדגימנה, ולא הן בעיקר המנחות את כותבי עברית הוותיקים, אלא ראוי לכול יידיש, כאמור. לשון זו נבלעה בדמה של יהדות אשכנז, וסמיתיה דבקה גם בשאר העדות. עד שאין רוב היישוב במדינה מעלה על דעתו, שמבחינת התחביר

כגון is, does, will, shall, ולא במקביליהן בלשונות האחרות. לפעלים הללו חוקים בפני עצמם.

55 תוסי מעילה ג ב. 56 תוסי סני א ו, ז.

אין הוא פוסק את פסוקיו עברית, אלא יידיש במלים עבריות.

אלה הם אפוא שני הגורמים, שהשפיעו על עברית מבחור: ארמית לפנים ויידיש בדרוהינו. אבל יש גם גורמים פנימיים המכריחים לשנות את סדר המלים בעברית, והללו כוחם יפה בכל העתים ובכל המקומות למן ראשית המקרא ועד היום הזה, כפי שנראה בסיום הדברים.

(סיום יבוא)

י"א זיידמן

משהו לפתגמי עגנון

ש"י עגנון מרבה להשתמש בפתגמים מכל רובדי הלשון: מן המקרא, מן התלמוד, מן הפרשנות ומן היצירות בנות תקופות מאוחרות, ואף פתגמים שמקורם באידיש לא יחסרו. לאלה מקדים עגנון דברי פתיחה: שאומרים הבריות, כמו שאומרים, נוטל בפי הבריות ועוד ביטויי פתיחה כיוצא בהם. ברשימה שלפנינו יוכאו — ובמידת־מה יוארו — אותם דיבורים ואמרות שיסודם באידיש, ורק מספרו „הכנסת כלה“ בדרך כלל הבאתים ממהדורה בתרא (ירושלים ותל־אביב תשי"ג), אולם ברקתי — והשוויתי — גם את המהדורה הראשונה (ברלין תרצ"ד), והעירוני על השינויים שבין שתי המהדורות. כמו כן יציגו פתגמים, הנמצאים במהדורה הראשונה, ואילו בשנייה השמיטם המחבר, כנראה מטעמים שבשכלול היצירה ושיפור סגנונה. אולם לגבי תכלית רשימה זו — להשיג בפי הבריות וביצירות הסופרים פתגמים מאידיש, שזכו ללבוש עברי,

(ת"ת) 9:7
100/100

ולמעלה מזה, שזכו לפנים חדשות, מאירות ושוקות על-ידי מנו
של עט סופר גדול ודגול — בוודאי כדאי לציין אותם פתגמים
ולהצילם מתהום הנשיית.

אין אדם משהו יי"שו (עמ' יד), והכוונה: היי"ש מגר
את הגרין, ואין הבריות משהים אותו זמן רב בבית ג.

בעמוד כז מדבר נטע בעל-העגלה לרבי יודיל ואומר לו:
"כמו שאומרים צרה קוראת לחברתה וכמו שאומרים צרות
אחרונות משכחות את הראשונות". מסתבר שנטע דיבר בלשון
אידיש, ואף סגנון הפתיחה כמו שאומרים מעיד, שזהו פתגם
עממי; בניגוד לרבי יודיל, שמביא לרוב דברי חז"ל ואמרות
מדרשים, והוא מקדים להם ביטויי-פתיחה: כמו שדרשו חז"ל,
וכי לא מצינו במדרש, גמרא הוא בבבלי ודרכי פתיחה כיוצא
באלו, והנה פה, לאחר שהזכיר נטע שני פתגמי-עם הללה
מתעורר רבי יודיל ועונה: "כל כך יש בידך... הזכרת כל-אחר-יד
בבלי וירושלמי ותוספתא ורש"י, שכן צרה קוראת לחברתה
מובא ברש"י שבתהלים וצרות אחרונות משכחות את הראשונות
גמרא הוא בבבלי ובירושלמי ובתוספתא סוף פרק קמא דברכות".
הרי זו דוגמה לכך, שהרבה פתגמים, שהיו שגורים בפי
הבריות, ושנאמרו בלשון אידיש, או בלשון בלולה לשון קודש
ואידיש (מעין: איין צרה רופט די אנדערע), מקורם בהכמת חז"ל
או בדברי רש"י, שחדרו והסתנונו, בדרכים שונות, לפשוטי-עם;

1 במהדורה השנייה הקדים עגנון לזה הפתגם מלה בודדת אחת:
באמת; ואילו במהדורה הקודמת (עמ' יח) הקדים שתי מלים: "באמת
אמרו".

או אפשר, שחכמת החיים המשותפת לכל הדורות ולכל השכבות
שמה בפי דוברי אידיש שבעיירה פתגם, פרי תמצית הסתכלות
בחיים על גלגלי-גורלם; והיא ששמה לפני דורי דורות אותו
פתגם בלבוש עברי.

כל שהוא עשיר בידוע שהוא דבר אחר (עמ' מט) —
ועגנון הקדים לפתגם מטבע פתיחה: לא לחינם אומרים ג.

למקום שאדם הלך פעם אחת לשם הוא חוזר פעם שנייה
(עמ' נג) — ועגנון מקדים: זה שאומרים הבריות.

כשהקמצן נעשה ותוך נוחן שלום בשתי ידיו (פב) —
עגנון מקדים: זהו שאומרים ג.

כלום יש דבר נאה בעולם מאיש ואשה ושלום ביניהם
(עמ' קכ). במהדורה הראשונה (קנה): כלום יש לכס דרך משל
דבר נאה בעולם מאיש ואשה, כמו שאומרים איש ואשה איש
ואשה הם.

אדם קרוב אצל עצמו (קכ) — עגנון מקדים לזה כמו
שאומרים, ויחד עם זה הוא מציין את המקור בסנהדרין דף ג.
מסתבר אפוא, כי לפנינו — דוגמת הפתגם צרה קוראת לחברתה
— דיבור חז"ל, שהשתגר בפי הבריות ובלשון הקודש עד ימינו.
אילו יצאו כאן הדברים מפי רבי יודיל, היה עגנון מקדים: כמו
שדרשו חז"ל או כיוצא בהם.

2 במהדורה הקודמת גמצא שינוי קטן: במקום כל שהוא זכר
גמצא שם: מי שהוא זכר.
3 במהדורה הקודמת (עמ' קח) הניסוח הוא שונה: "כשהקמצן
נעשה ותוך הוא אוכל בשתי כפות".

שלוחו של אדם כמותו (קכא) — גם כאן מקדים עגנון
כמו שאומרים, ועם זה הוא מציין את מקור הפתגם במסכת
ברכות דף לד.⁴

איזהו חכם כל שיש לו חמון (עמ' קכג).

אדם מצוי אצל מעות, מעות מתדבקות בידו (קלז) —
ועגנון מקדים: משל בפי הבריות.

אם אין אתה יכול לקצץ יד אויבך החזר לו שלום (קלמ) —
אמנם עגנון מקדים: כמאמר החכם: אולם לבי אומר לי, כי פתגם
זה היה שגור גם בפי פשוטי העם דוברי אידיש. ואולי יש למצוא
ראיה לכך בגרסה הראשונה לאותו פתגם (במהדורה
הקודמת, עמ' קפ), ושם נאמר: כמאמר החכם אם אינך יכול
לחתוך יד אויבך נסוק אותה; זה הנוסח הראשון טבוע במטבע
של חכמת אידיש, כידוע.

טוב לו לעני שלא נברא משנברא (קמ).

העיגול הזה אילולי שניטה מקפת אותו אינו עיגול (עמ'
קנה); ובהמשך העניין ניתן הגמשל לאותו משל: כך שררה שאין
הגדולים מעטרים אותה אינה שררה. ועגנון מקדים לאותו עניין:
היו בעלי המחלוקת של רבי ישראל שלמה אומרים, והנה
במהדורה הראשונה (עמ' קצו) נמצא אותו משל והמשל בשינויים
מרובים: „משל הדיוט אומר חללו של כעך אלמלא אין עיסה
מקפת אותו אינו כעך, כך כל שררה שאין קופצים עליה אינה
שררה“. נוסח ישן נראה לי יותר, הוא מוסר ביתר דיוק וציוניות
את המשל שיסודו בלשון האידיש.

⁴ במהדורה הראשונה (עמ' קנו): כמו שאומרים דרך משל.

נכנסים לסעודה לשם בשר ודגים ומתחילים בצנון
ובצלים (עמ' קסא) — עגנון מקדים: לקיים מה שאומרים⁵.

בפרק שלושה עשר, במקום שמדובר על בריחת החתולה
לסונקה, נשמט פתגם, הנמצא במהדורה הראשונה, בעמ' רכה:
„זה המשל שאומרים בשבוס: חתול או חרנגול ובלבד שיהא עוף
לשבת“.

כיוצא בדבר נשמט במהדורה בתרא בפרק ארבעה עשר
פתגם (מהדורא א', עמ' רמד): „כמו שאומרים: אפילו ענלה
עומדת מלאה יהודים הזמן אינו עומד“.

כל חייט הולך ערום וכל סנדלר הולך יחף (עמ' תא) —
עגנון מקדים: על כן לא יאמר בבראד⁶.

חתונה גודרת חתונה (עמ' תסח) — ועגנון מקדים פה:
הוא שאומרים, במהדורה הראשונה (חלק שני עמ' רית): כמו
שאומרים.

יהושוע קפלן

הגדרת השם שור

בפרשנות ובמילונות קיימת מבוכה בהגדרת השם שור.
הפרשנים כמעט כולם מסתייעים בשימושי חז"ל כגון „שור שנגח
את תפרה... פרה שנגחה את השור (ב"ק ה, א), „וזחליף שור

⁵ במהדורה הראשונה (עמ' רב) יש כמה שינויים: המשל אומר
נכנסין לסעודה לאכול בשר ומתחילים בצנון ובבצלים.

⁶ פתגם זה באידיש הוא בלשון רבים: אלע שניידערס גייען נאקעט
אין אלע שוסטערס גייען בארוועט; ועגנון שינה אותו פתגם ללשון יחיד.